

XOTIRALARDA ADIBLAR SIYMOZI

Xolmatova Nigora Yakubovna

QDPI katta o'qituvchisi, f.f.b.f.d. (PhD)

Annotasiya: *Erkin A'zamning "Ertalabki xayollar" to'plamidan o'rin olgan ustozlari, zamondoshlari to'g'risidagi xotiralari va adabiy portretlari "Yondoshlar, zamondoshlar" fasliga kiritilgan. Mazkur faslga 19 ta xotira va adabiy portret jamlangan. Maqolada Erkin A'zam o'ziga ustoz deb bilgan A.Qahhor, A.Muxtor haqidagi bir nechta xotira maqolalari tahlilga tortilgan.*

Kalit so'z: *Adabiy-estetik, maqola, tamoyil, shakllanishi, adabiy-estetik dunyo.*

Adib o'z ijodiy uslubini yaratish uchun o'zidan oldin o'tgan salaflari A.Qodiriy, A.Qahhor, Oybek, G'.G'ulom, A.Muxtor, S.Ahmad, Sh.Xolmirzayev ijodini va ularning individual badiiy mahoratini chuqur o'zlashtirdi. O'ziga ustoz sanagan o'zbek realistik hikoyachiligining asoschilaridan biri A.Qahhor haqida bir nechta xotira maqolalar bag'ishladi. Bular "Halollik va shijoat" (1987), "Jasur posbon" (2007) deb nomlanadi. Erkin A'zam A.Qahhorni hayotda ko'rgan va uning suhbatini olgan inson. Muallifning bu ikki maqolasida hayotda boshdan kechirilganva yurakdan his etilgan xotiralar hikoya qilinadi. Maqolalarda Erkin A'zamning adabiy-estetik dunyosida chuqur iz qoldirgan Abdulla Qahhorning "Haqiqatgo'y", "Jasur", "Matonatli shaxs", "Halol", "Adabiyot jonkuyari" sifatidagi siymosi gavdalanitiriladi. Jumladan, Erkin A'zam A.Qahhor haqidagi xotiralarini eslab shunday yozadi: "Men Abdulla Qahhor siymosida haqiqatning timsolini, timsol ne, haqiqatning o'zini ko'rgandek bo'laman. Ul zot hayotda ham, ijodda ham adlu insof uchun og'ishmay kurashgan, so'nggi nafasiga qadar birovga na egilgan, na bukilishnibilgan jasur, matonatli inson sifatida har bir ijodkorga ibrat bo'lgusidir" [1.292]. Erkin A'zam o'z adabiy-estetik dunyosini shakllantirishda A.Qodiriy, A.Qahhor siymosida mujassamlashgan "Haqiqatgo'ylik", "Jasurlik", "Matonatlilik" fazilatlarinio'ziga yuqtirdi. Muallif ustoz Qahhor haqidagi maqolalarida bu yozuvchining ijodigabo'lgan shaxsiy munosabatini ham ifodalaydi. Jumladan, tilga olganimiz maqolada A.Qahhorning "Sarob" romani va bu asarning Erkin A'zam hayotida tutgan o'rni haqida alohida to'xtaladi: "Sarob" – hozir mening eng sevimli kitoblarimdan, o'qib to'ymayman, necha qaytalab o'qiganimu yana necha bor o'qiyajagimni ham ayto olmayman. Uni ziddiyatli yigirmancha yillar ziyolilari hayotining ma'lumsabablarga ko'ra bizga qorong'i jihatlarini haqqoniy aks ettirgan nodir, ilhombaxsh asar deb bilaman. Haqgo'y tanqidchimiz Ozod Sharafiddinov bu asarni Abdulla Qodiriy romanlaridan keyin adabiyotimizdagi "ikkinchi cho'qqi" deb ataganda ming bora haq! Ammo o'shanda "Sarob"ning badiiy qadriyu Salimxondek murakkab obrazning chinakam talqini nima ekanini menga o'xshagan bir g'o'r bola qayoqdan bilsin!"[2.292]. Erkin A'zam A.Qahhorga bag'ishlangan ikkinchi maqolasida ustoz adibning beshafqat realizmi, halol aytilgan mardona so'zlariga yuqori baho beradi:

“Abdulla Qahhor hech vaqt farishtalik da’vosida bo‘lmagan. Bugun biz xayol qilganimizdek u kishi mudom sodiq shogirdlari qurshovidayu oqibatli safdoshlar ardog‘ida ham emas edi. Bandalik, bir zamonlar adibga badxohlik qilgan, tanasidagi dard, yuziga ertachi ajin solganlarning hammasi ham endi hayotda yo‘q. Biroq hamon uning “dushman” lari kam emas. Adib ularga shaxsan bir yomonlik qilmagan, aksariyatini hatto ko‘rmagan ham. Shunga qaramay, shunga qaramay...

Abdulla Qahhorning “yomonligi” – uning beshafqat qalami, yozgan asarlaridagi ayrim nusxalarga murosasiz nafrati, hayotning, adabiyotning sofliqi yo‘lida halol turib aytgan mardona so‘zlari, xolos!”[2.296].

“O‘ramizdagi odamlar” ko‘rsatuvining bir sonida Erkin A‘zam bilan jurnalist va yosh yozuvchi Sarvar To‘rayev suhbatida adib Surxon voxasidan yetishib chiqqan 70-yillar adabiy avlodi va ulug‘ yozuvchi A.Qahhorning 60-yillar adabiy avlodidan bo‘lgan Sh.Xolmirzayev ijodiga bergan bahosini shunday eslaydi: “Bundanchamasi ko‘p yil burun, 67-yillar, biz Usmonboy, Muhammad Rahmon bilan AbdullaQahhorni suhbatida bo‘lganmiz, u kishi bir gapni aytgani esimda, o‘shanday joylardan ham yozuvchi chiqyapti, mana Shukurlarni qarang” deb. U paytda yoshbola edik, shu gap qulog‘imizda qolgan, buni har kim har xil tahlil qiladi. Bilishimcha, Abdulla Qahhor Surxondaryoga kelmagan, ko‘rmagan, u kishining nazdida, bir dashtu sahro bo‘lib tuyilgan bo‘lsa kerak. Ko‘pchilik, vodiy ahli, poytaxt ahli ham Surxondaryoni shunday sahro joy deb biladi. Surxondaryo juda olis voha, dashtlar, tog‘lardan iborat. Abdulla Qahhor “o‘shanday joylar” deganida, maqto‘v ma‘nosida aytganmi yoki taajjub ma‘nosidami, biroz mubham. U paytda bashoratham qilib bo‘lmasdi. Endi bizning elimizning qo‘shig‘i bor, do‘mbira, baxshilari bor, yirik asarlari kam. Garchi Surxondaryodan Termiziy, olimlar, shoirlar chiqqan. Shuningdek, Surxondaryoda baxshichilik yaxshi rivojlangan. Surxondaryo vohasidan sho‘ro davri adabiyotida birinchi bo‘lib, Shukur Xolmirzayev yozuvchi bo‘lib yetishib chiqdi va u kishi o‘zbek prozasini bir pog‘ona ko‘tardi. Men yoshroq paytimda Boysundan Shukur Xolmirzayev degan chiqqanini bilmaganman ekanman. Mening bola tasavvurimda Boysundan shoir, yozuvchi chiqmagan edi. “Alpomish”dagi cho‘l, dashti Qolmoq eli, “Farhod va Shirin”dagi “Bibishirin”, “Ketmon chopdi” kabi muqaddas joylar, Boysundagi xilvat joylar, tog‘lar, dashtlar, xullas, go‘zal tabiat, o‘zgacha iqlim sharoiti bizni yozishga undadi. Hech kim bizga “sen yozuvchi bo‘lasan”, “shoir bo‘lasan”, “to‘garakka bor” demagan. Bizning davrimizda kitob o‘qish urf edi. Tog‘ay Murod, Usmon Azim, Nodir Normatov, Eshqobil Shukur, Muhammad Rahmonlar adabiyotga kirib keldi, birdan o‘zbek adabiyotida ko‘tarilish bo‘ldi, natijada, 70-yillar o‘zbek prozasida, poeziyasida Katta adabiyotga qadam tashlandi. Surxondaryo katta buyuk adabiyotga qadam qo‘ydi” [5]

Erkin A'zam ijodi va uning asosiy estetik tamoyillarining shakllanishida A.Qodiriy, A.Qahhor, G'.G'ulom, Oybek kabi ustoz ijodkorlar qatorida A.Muxtor hayoti va ijodining ham alohida o'rni bor. Asqad Muxtor tom ma'noda Erkin A'zamga badiiy va muharrirlik, jurnalistik sohada katta ustoz bo'la oldi. Shu bois adibning badiiy publisistikasida A.Muxtorga bag'ishlangan uchta xotira maqolalar yaraldi. Muallif ustozining hayotini va ijodini o'zi uchun va avlodlar uchun ibrat namunasi qilib ko'rsatadi, hamda A.Muxtor haqidagi hayotiy voqealarni maqolaga muxrlyaydi. Jumladan, maqolanavis shunday yozadi: "Odatda, bosh muharrir deganlari vaqti-vaqti bilan xodimlarni huzuriga chorlab siyosat qilib turadi, "yuqori"ning ko'rsatmalarini xalqqa yetkazadi. Bizda esa tartib boshqacha edi. Asqad aka hech kimni behuda chaqirmas, ishlari bo'lsa, o'zlari bo'limga chiqar edilar. Biror yumush bilan xonalariga kirib qolsangiz – muttasil kimningdir qo'lyozmasini ishlab o'tirgan holda ko'rardingiz. U yerdan quruq chiqmasdingiz: qandaydir yangi fikr bilanmi, kutilmagan mulohazalarni eshitibmi...

Ibrat!".[3.302] Erkin A'zam maqola matnida ustoz A.Muxtorning beshta ibratli fazilatini hayotiy voqealar asosida asoslab beradi. Yozuvchining ko'z o'ngida A.Muxtor mehnatkash, yangicha fikrlashdan charchamaydigan uyg'oq qalbli ijodkor, yoshlarga mehribon ustoz, tanti va kamsuqum, muruvvatli inson, donishmand, zukko faylasuf adib qiyofasida namoyon bo'ladi.

Adibning ustoz A.Muxtorga bag'ishlab yozilgan ikkinchi maqolasi "Asqad Muxtor zamondoshlari xotirasida" to'plamiga kiritilgan. Bu maqolada Erkin A'zamning Asqad Muxtor bilan bog'liq xotiralari, ustoz-shogird o'rtasidagi munosabatlar, ustoz haqidagi iliq xotiralar, hayotiy voqealar bayon etilgan. Maqolaga Asqad Muxtorning "Qaydan qaygacha u, mening hayotim" she'riy misrasi iqtibos qilingan. Erkin A'zam maqolaning boshlanma qismida ilk bor Asqad Muxtorni shoir sifatida Boysun markaziga o'rnatilgan radiokarnay orqali taniganini yozadi. Maqolanavis o'quvchilik yillarida yozuvchining "Tug'ilish" romani haqida kitobxonlar konferensiyasida ma'ruza qilganini hikoya qiladi. Maqolaning davomida Erkin A'zam "Guliston" jurnalida birga ishlagani, tahririyatda kechgan qizg'in ish jarayonlari haqida ham ixchamgina hayotiy va hissiy kechinmali o'ylarini bayon qiladi. Maqolaning eng qiziqarli, ta'sirchan o'rni ustoz adibning kasalxonada yotganida undan xabar olishga borgan Erkin A'zamga qog'ozga tobut rasmini chizib bergan lavhadir. Yana bir ta'sirchan voqealardan biri Asqad Muxtorning shogirdiga yozgan xati haqida: "Bu maktubni men ko'p kishiga ko'rsatdim, ko'plarga o'qib berdim. Biror joyga tashlab qo'yishga ko'nglim bo'lmadimi, negadir irim qilibmi, doimiy hamrohim - papkamga solib oldim. Qog'oz titilib ketguncha, uch yilmi-to'rt yil yonimda yurdi". [4.313.] Mana shu ustozidan kelgan bir maktub taqdiri haqidagi mazkur hayotiy voqealar kitobxonni qattiq mutaasir qiladi. Erkin A'zam butun umri

sho'ro tuzumida kechgan va socialistik realistik ijodiy metodda ijod qilgan Asqad Muxtorning tuzumlar va mafkuraviy g'oyalar ta'siriga mutlaqo bo'ysunmaydigan yozuvchining yetuk badiiy mahorati va shirali badiiy tiliga yuqori baho beradi: "Bu - adibning "nazarnogirroq" asarlaridan hisoblanadi. Ajabo, uni o'qiganim sari hayratim oshardi. Shirali tiliyu tiniq tasvirlarini ko'rsangiz! Manaman degan qoraqalpoq yozuvchisi ham havas qiladigan pishiq-puxta asar. "Qizil" roq o'rinlarini olib qo'ysangiz, qirq-qirq besh yil burun yozilgan bu qissadagi fojiviy holatlar jahon adabiyoti darajasidagi asarlarga asos bo'lgulik!

Qani edi, ijodiy hasbi holingizda loqaqal shunday bir asar bo'lsa!". Bu fikrlar "Qoraqalpoq qissasi" asariga berilgan bahodir.

Erkin A'zamning ustozlari haqidagi uchinchi maqolasi "Og'ir qog'oz zargari" deb ataladi. Adabiyotshunoslikda Asqad Muxtor tinimsiz ijod jarayonida ko'plab romanlar, qissalar, hikoyalar, dramalar, badiiy publisistika namunalari hatto badiiy tarjimachilikda ham katta zahmat chekkani uchun bir buyuk fransuz yozuvchisiga nisbat berilgan "doimiy harakatdagi qo'l" bahosi unga ham berilgan. Aynan shu mehnatkashlik va mudom ijodiy mehnat qo'ynida yashagan Asqad Muxtor hayotiga chizgilar berishda davom etgan shogird E.A'zam "Og'ir qog'oz zargari" ta'rifini beradi: "Chinakam ijodkor anchayin bir xatni ham qo'l uchida yozmaydi. Yozaolmaydi. Ijodiy vijdoni bunga yo'l bermaydi. Qog'ozga biror nima yozib- chizish lozim bo'lganda uni hamisha astoydil, bor imkon, tajribasini ishga solibbajaradi. Har qancha tajribakor, har qancha ulkan iste'dod egasi bo'lmasin, koru a'moli shu! Biladiki, ko'nglining tarjimoni mana shu oq qog'oz, uni ko'ngil buyurmagan noshoyista so'zlar bilan naridan-beri to'ldirmoq - gunoh. Yozuv mashg'uloti, ayniqsa, ijod ishi esa hamisha mashaqqattalab, negaki "hammasidan og'iri - qog'oz..." (Asqad Muxtor ta'biri).

Ustozning o'zi-da so'z mehnati - yozuvchilikka mudom ana shunday zo'r mas'uliyat bilan yondashgan". [4.316] Erkin A'zam o'zining "Kechikayotgan odam" to'plamining ilk sahifasiga ustozining "Sobirman" she'rini ilova qiladi. Bu ham muallifning ustozlari A.Muxtorga ko'rsatayotgan katta hurmati va ehtiromidan dalolatdir.

Xullas, E.A'zamning adabiy-estetik qarashlarining shakllanishida milliy adabiyotimiz katta ijodkorlarining badiiy tajribalari asos bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A'zam E. Halollik va shijoat / Ertalabki xayollar. – Toshkent. O'zbekiston, 2015. – B. 292
2. A'zam E. Jasur posbon / Ertalabki xayollar. – Toshkent. O'zbekiston, 2015. – B. 297.
3. A'zam E. Ibrat / Ertalabki xayollar. – Toshkent. O'zbekiston, 2015. – B. 302.

4. A'zam E. Butunlarning butuni / Ertalabki xayollar. – Toshkent. O'zbekiston, 2015. – B. 313.
5. <https://www.youtube.com/c/sirojiddinibrohim> // Erkin A'zam "Oramizdagi odamlar" ko'rsatuvi mehmoni. Cuhbatdosh Sarvar To'rayev, TerDU arxeologiya yo'nalishi magistranti, jurnalist va yosh yozuvchi